

TUYALARNING MAHSULDORLIGI

Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universitetining Toshkent filiali Zoinjineriya va ipakchilik kafedrasi dotseni N.T.Shaymurotov

Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universitetining Toshkent filiali Zoinjineriya va ipakchilik kafedrasi assistenti Sh.P.Elmuratov

Anotatsiya. *To'qimachilik sanoatida tuya juniga bo'lgantalab juda katta va yuqori baholanadi. Dunyo bozorlarida dag'al qo'y junlariga nisbatan bir necha barobar qiymatli hisoblanadi. Tuya junini issiqlikni saqlashga va yuqori namlikni o'tkazmaslik xususiyatiga ega. Tuya junidan suzuvchilarga, uchuvchi va dengizda xizmat qiluvchilarga, ekspeditsiya xodimlariga, safarlarda yuruvchi kishilar uchun kiyim kechak tikiladi.*

Kalit so'zlar: *Sut, go'sht, semizlik toifasi, kimyoviy tarkibi, yog', jun, tivit, teri, toifa, kategoriya*

Anotation. *In the textile industry, camel wool is very large and highly valued. In world markets, coarse sheep is considered several times more valuable than wool. Camel wool has the property of maintaining heat and not transferring high humidity. Camel wool is used to make clothing for divers, pilots and naval personnel, expedition personnel, and for people walking on trips.*

Keywords: *milk, meat, obesity category, chemical composition, oil, wool, tivit, skin, category, Category*

To'qimachilik sanoatida tuya juniga bo'lgantalab juda katta va yuqori baholanadi. Dunyo bozorlarida dag'al qo'y junlariga nisbatan bir necha barobar qiymatli hisoblanadi.

Tuya junini issiqlikni saqlashga va yuqori namlikni o'tkazmaslik xususiyatiga ega. Tuya junidan suzuvchilarga, uchuvchi va dengizda xizmat

qiluvchilarga, ekspeditsiya xodimlariga, safarlarda yuruvchi kishilar uchun kiyim kechak tikiladi.

Tuya junini tolasi qo‘yning dag‘al junidan tarkibidagi quruq, o‘lik qillardan va och ingichkaligidan farq qilmaydi. Tuya juni mayin jun va yol junlariga bo‘linadi. YOI junlariga kokil, soqol, galif, chetki urkach, dum va bo‘yin yoki junlariga bo‘linadi. Boshqa qismlari mayin junlarga kiradi. Mayin junlar o‘z ko‘rinishiga ko‘ra ush klassga bo‘linadi.

M.D.Xdagi standart 5808-77 talablariga muvofiq jun sifatiga ko‘ra I, II, III, klass I klassga kiradigan junlar tananing va o‘rkachidagi junlar kiradi. II klass junlariga tananing bo‘yin qismi qorin ostidagi junlar kiradi. III klassga ko‘krak, chov, dum va oyoq junlari kiradi.

Tuya juning tarkibi va sifatiga turiga, zotiga yoshiga va fiziologik xolatiga bog‘liq. Qaysi tur, zot bo‘lishidan qattiy nazar sut beradigan tuyalar, erkak tuyalarga nisbatan kam jun beradi.

Tuyalarning jun mahsuldorligi ko‘pgina olimlar va mutaxassislar tomonidan o‘rganilgan masalan: P.V.Ivanov, I.I.Lakoza, I.K.Jumagulov, A.B.Baymukanov, Z.M.Musaev, M.K.Kugenov, N.A.CHashkinlar. Ularning fikricha katta yoshdagi sut beradigan ikki o‘rkachli tuyalardan o‘rta xisobda 5,5 kg yuvilmagan jun olish mumkin. Toza jun 85 % ni tashkil qiladi. Bir o‘rkachli sut beradigan tuyalar 2,5 kg jun berishi aniqlangan. 1 jadvalda berilgan.

1 jadval

O‘rtacha har xil yoshdagi tuyalardan qirqib olingan jun. (kg hisobida)

Tur,zot va yoshi bo‘yicha	O‘rtacha qirqib olingan jun	Tebranishi
Qozoq ikki o‘rkachli ona tuya	5.9	3.5-9.2
Bir yoshli bo‘taloq	3.5	2.7-4.6
Ikki yoshli bo‘taloq	4.5	3.4-5.9
Qalmiq ikki o‘rkachli ona tuya	5.7	4.5-10
Bir o‘rkachli(aravana) ona tuya	2.7	1.3-5.7

Bir o'rkachli tuyalarning jun maxsuldorligi 4yoshgacha yildan yilga ko'payib boradi 5 yoshga etganda 6.6-6.8 kg xisobida tenglashadi. Ikki o'rkachli qalmiq, mug'il birinchi bug'in mug'il va qozoq zotlaridan 8 kgdan 19 kg o'rtacha 12 kgdan jun qirqib olinadi.

Tuyalarning jun mahsuldorligi.

Tuyachilik asosan cho'l va dasht zonalarida rivojlangan xozirgi vaqtda ikki o'rkachli tuyalarning (bakteryanlar) uch zoti-Qalmiq, qozoq, mug'il bakternlar va br o'rkachli tuyalarning bir o'rkachli zoti-dromedarlar (aravana) urchitiladi.

Tuyalarning butun dunyodagi umumiy soni 14 mln. boshni tashkil qiladi. Tuyachilik asosan Afrika qit'asi zonalarida ko'p rivojlangan. Mongoliya M.D.Hda asosan Markaziy Osiyo respublikalarida, Qozog'iston, Qalmiq Avtonom respublikalarida urchitiladi. Kishilik jamiyatida tuyaning suti, go'shti va junidan foydalanib kelingan. Tuyaning junidan kamvol, trikotaj va yupqa movut gazlama ishlab chiqarilgan. YOLining junlaridan chidamli tasmalar yasashda ishlatilgan. Sobiq SSSRning yalpi jun mahsuldorligini 3,5% ni tuya juni tashkil qilgan. Bu midordagi jun esa unga ishlov beradigan korxonalarining extiyojini qondirmagan. SHu sababli Mongoliya respublikasidan tuya juni sotib olingan. Tuyalarning jun maxsuldorligi O'zbekistonda 4.5-5 kg ni tashkil qiladi. Qozog'istonda 5-6 kg ni tashkil qiladi. Mongoliya respublikasini Araxangay, Bulgan aymog'larida nazorat qirqim natijasi bo'yicha 12-19 kg ni tashkil etgan. Mongoliyaning O'rta cho'l aymog'larida har bir tuyadan 8-12kg dan jun olinadi. Uvurxangay aymog'ining tog' tomonida 12 ming tuyasi bo'lib o'rtacha har bir tuyadan 17 kg jun olingan. Tuyalarning jun qoplamida yog'li ter kam bo'lib, toza jun chiqimi 68-70% atrofida bo'ladi. Tivit tolalarining ingichkaligi 15-20 mkm, qattiq tolalarniki 65 mkm, Oraliq tolalar tuyalarning yolida uchraydi, o'lik tola uchramaydi. Bakterianlarning bir yoshida tivittolalarning ingichkaligi 15 mkm teng bo'lsa, 11-18 yoshligida 19 mkm gacha dag'allashadi, dromedarlarda esa bu ko'rsatkich 15 mkm. dan 20 mkm gacha dag'allashadi. Tuya jun tolalarining chidamliligi biktrionlarda (ikki o'rkachli) 9,2 dromedarlarda 10,1 km ga teng bo'ladi.

Tuya juni tolalarining chidamliligi va toza jun chiqimi 2 jadvalda berilgan.

2 jadval

Tuyalarning turi	CHidamligi (km)		CHiqim miqdori (%)	
	Toyloqlar	Katta yoshdagi hayvonlar	O‘rtacha	limit
Baktrionlarda	9,2	8,4	82,0	73-84
Dramedorlar	10,1	7,4	96,2	65-90

Tolalarning chidamliligiga ko‘ra tuya juni qo‘y junidan ustun turadi. Toyloqlar junining tolasiga katta yoshdagi hayvonlar junining tolasiga nisbatan chidamliroqdir.

Ikki o‘rkachli tuyalar sovuq sharoitga yaxshi moslashadi va sovuqdan qo‘rqmaydi juni qalin, uzun, egri-bugri mustahkam tivit tolalari bilan qoplangan. Bir o‘rkachli tuyalarning juni kalta, dag‘al kam buralgan ko‘rinishda bo‘ladi. Tiviti kam bo‘ladi. Ikki o‘rkachli va bir o‘rkachli tuyalar junining bir-biridan farqi avloddan-avlodga o‘zgarmasdan o‘tadi.

Junning texnik xususiyatlari.

Jun har turli jun buyumlar qilib qayta ishlashlarga duch keladi. Ana shu qayta ishlashlardan eng oddiyisi jundan kigiz va boshqa bosiladigan buyumlar tayyorlashdan tortib to junni yigirish, to‘qishdan iborat texnologik protsesslarning ancha murakkab sistemasi va jundan to‘qiladigan gazlamalarning turli xillarini pardoqlashgacha bo‘lgan jarayon kiradi. Junni har qanday qayta ishlash jun tolalariga mexanik va ximiyaviy termik ta‘sir ko‘rsatishlarning kompleksidan iborat bo‘ladi. Bu ta‘sir etishlarning xarakteri va ulardan olinadigan natijalar jun tolalarning qanday fizik va ximiyaviy xususiyatlariga qarab junni qayta ishlashning texnologik jarayon tuziladi va mazkur jundan qaysi buyumni olish texnik jihatdan ancha samarali ekanligi aniqlanadi.

Junning asosiy texnik xususiyatlari:

1. Jinalakli
2. Ingichkalik

- 3.O‘zunlik
- 4.CHidamlilik
- 5.CHo‘ziluvchanlik
- 6.Egiluvchanlik
- 7.Rangi
- 8.YAltiroqlik
- 9.Namlik
10. Olingan sof jun miqdori.

Tuya junidagi tivit tolasining fizik xususiyati

Tuya junidagi tivit organizmni sovuqdan quriqlash funksiyasini bajaradi. Junning sifati umuman tuyadan olingan junning hajmiga bog‘liq

Tivit – eng ingichka jun hisoblanadi ko‘pincha ikki o‘rkachli tuyalarda ko‘proq bo‘ladi. Tivitning ingichkaligi bir yoshli butaloqlarda bo‘ladi. YOshning o‘sishi bilan tivit tarkibining miqdor va sifati o‘zgaradi. Tuyalardan qirqib olingan junning eng ko‘p qismi tivit hisoblanadi. 75,8 foizdan to 86,7 foiz atrofida bo‘ladi.

Oralikedagi tuya juni tolasining fizik xususiyati

Oraliq tuya junini tolasini.

Hajmiga fizik xususiyatiga jun qoplamidagi namlikni o‘tkazmasligiga bog‘liq. Oraliq qiya ega bo‘lib, tivit bilan qiltiq o‘rtasidagi tuzilishga ega. Oraliq qiya o‘zini ingichkaligi bilan tivitning ingichkaligidan kam farq qiladi. Qalin tolasini aksincha qiltiq ingichkaligiga yaqin. Oraliq qiya ko‘pincha bir o‘rkachli tuyalarga xos ikki o‘rkachli tuyalarda oraliq qiya o‘rtacha 5,0-6,5 foizni shunday miqdorda qiltiq junni tashkil qiladi.

Xo‘jalik qiymati bo‘yicha yuqori baholanmaydi, lekin tanadagi harakatning bir hil bo‘lib, turi jarayonida katta rol o‘ynaydi.

Qiltiq tolasining fizik xususiyati.

Qiltiq jun qoplamida namlikni va junga mustaxkamlik beradi. Qiltiq boshqa jun qillaridan dag‘alligi bilan ajralib turadi. Qiltiqning o‘rtacha diametri 50 mk. Qiltiq to‘qimachilik sanoatida ishlatilmaydi. Undan ingichka iplar

qilinmaydi. Issiq kiyim kechaklar qilishda ishlatiladi. SHuningdek qattiq qilli iplar tayyorlanadi.

1 jadval

Tuya jun tolasining fizik xususiyatlari.

Ko'rsatgichlar	Duragay bakterian		
	Tivit tolasining fizik xususiyatlari	Oraliq qil tolasining fizik xususiyatlari	Qiltiq tolasining fizik xususiyatlari
Hajm og'irligi, %	85.0	6.1	8.9
Ingichkaligi, mk	18.9	36.0	50.1
Uzunligi, sm	7.6	7.7	10.1

Terining tovar xususiyati.

Uning og'irligi, qalinligi, xajm va boshqa xususiyatlari bilan xarakterlanadi. Terining ichki qavati chirituvchi mikroblar uchun yaxshi muxit bo'lganligi uchun teri 2 soat ichida kosevatsiya qilinishi kerak. Go'shti yog'i va teri osti kelechatkasidan tozalangandan so'ng koservatsiyalanadi. Terini quydaga konservalash usuli mavjud: tuz eritmasida, quruq tuz bilan, tuzlash va quritish yo'li bilan.

Terining sifatini anaqlash.

Teri sifati 1134-73 GOST-yordamida aniqlanadi. Og'irligi bo'yicha sifati aniqlanadi. Teri navi uning ichki va tashqi tomonidan kamchiliklariga qarab aniqlanadi. Teri chet qismlaridagi 3 teshik o'rtasidagi 2 ta teshikka tenglashtiriladi. Teridagi kamchiliklar xayvon tirikligida va qayta ishlangandan so'ng hosil bo'lishi mumkin. (Xar xil kasalliklar, travmatik jaroxat). Tualarning terisi qoramollarning terisiga nisbatan 2marta qalin bo'ladi. Terining eng qalin qismi o'rkachi hisoblanadi, so'ngra dumg'azasi va ko'krak qafasi hisoblanadi. O'rkach terisi qayishqoq, kuchli cho'zilish xususiyatiga ega. O'rkachda yog' kamaysa ham qatlam hosil qilmaydi. Teri epidermisi qoramollarnikiga nisbatan 2 barobar qalin, ya'ni 40-100 mk atrofida. Jun folekulalari tuda bo'lib joylashib, yog' bezlari 2-3

Yo'llardan, ayniqsa o'rkach qismidan chuqur joylashgan. Ter bezlari kichik, ammo chov qismidan ter bezlari ko'proq joylashgan. Tuya terisi yoshiga qarab har xil og'irlikda bo'ladi. Ikki yoshlilarniki 30 kg, 3 yoshlilarniki 32 kg, 4 yoshlilarniki 40 kg, besh va undan katta yoshlilarniki 45 kg bo'ladi. Tirik vazniga nisbatan terining vazni 7-85 % ni tashkil qiladi.

Tuya junini tayyorlash tartibi YUqorida aytib o'tilganidek tuya juni to'qimachilik sanoatida va dunyo bozorida qimmatli xom ashyo sifatida keng foydalaniladi. Tuyadan bir yilda bir marota bahorda jun qirqib olinadi. Jun qirqim muddati ob-havo va tuyalar jun qoplamiga qarab belgilanadi. Jun qirqish odatda iliq kunlari olib borilib, undan tashqari tuyalarni juni tobiga kelgan paytini ham xisobga olish kerak. Tuyalarni juni qirqilandan so'ng sovuq kunlari tuyalarni kasharlarga haydash kerak. Tuyalarni junini qirqish ikki usulda amalga oshiriladi: qo'lda (qaychi yordamida), elektr agregatda ESA-61200. Bu agregat ish unumdorligini 2-3marta oshiradi. sifatni yaxshilaydi. Agar tuyalar juni o'z vaqtida qirqib olinmasa tiviti yo'qoladi. Tulash vaqtida tiviti iloji boricha taroq bilan tarab olinadi. Tuya juni o'z vaqtida qirqilmasa 18% jun to'kilib ketishi mumkin.

FOYDALANILADIGAN ASOSIY DARSЛИKLAR VA O'QUV

QO'LLANMALAR RO'YXATI.

1. Kugenov P.V. Verblyudovodstvo.M.1982
- 2.Fanning disketaga yozilgan ma'ruzalar matni
3. Saytlar
www.zio net.
[http://vvvvvv// uralri/ru.](http://vvvvvv// uralri/ru)